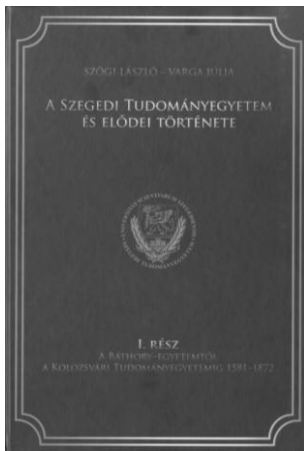

Egyetemünk történetének első évszázadairól

SZÖGI LÁSZLÓ–VARGA JÚLIA: A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÉS ELŐDEI TÖRTÉNETE I. RÉSZ
A BÁTHORY-EGYETEMTŐL A KOLOZSVÁRI TUDOMÁNYEGYETEMIG 1581–1872

Szegedi Egyetemi Kiadó
Szeged, 2011
385 oldal

”

2011-ben emlékeztünk az egyetemünk első iskolai elődjének tekintett kolozsvári jezsuita akadémia 430 évvel ezelőtti történet alapítására. De ebben az évben ünnepeltük az 1921-ben Kolozsvárról elűzött egyetem Szegedre településének és az egyetemi oktatás itteni megkezdésének 90. évfordulóját is. Az elődintézmények története a közelmúltban önálló kötetben látott napvilágot. Szerzői, Varga Júlia és Szögi László, budapesti egyetemtörténészek, akik jelenlegi alma materünk elődeinek múltját, a Báthory-egyetem alapításától (1581) a modern universitas létrejöttéig (1872) tekintették át. Munkájuk nem egyszerűen hiánypótló, hisz az 1872 előtti egyetemtörténet első, monografikus igényű földolgozását tartja kezében az olvasó, hanem egyszersmind tudományos bizonyíték a közös szellemi múltunk létezésére. Tény, hogy egyetemünk viszontagságos sorsa több évfordulót is kínál a felsőoktatási kezdet megemlékezésére, ám ezek egy és ugyanazon történeti szál időben és térben elkülönülő állomásai. A szerzőpáros forrásokkal alátámasztva és kritikai módszerekkel hitelesíti a közös gyökerek elismertetéséért kibontakozó törekvéseket. A 275 oldalas főszöveg mondanivalóját 487 hivatkozásból álló jegyzetapparátus támasztja alá, illetve 79 oldalas Függelék egészíti ki. A kötetet 7 oldalas angol nyelvű összefoglaló és névmutató zárja. Tudományos hitelét és megértését növeli a külön összeállított „Források jegyzéke”, illetve a „Felhasznált irodalom” listája. Ezekből megállapítható a szerzők alapos szakirodalmi tájékozottsága, és a széleskörű forráshasználat.

Varga Júlia a magyar egyetemtörténet elismert kutatója, aki kiváló eredményeket ért el többek között a kolozsvári felsőoktatás korai történetének föltárásában. A kötet első hat fejezetét ő írta, 1581-től 1848-ig tekintve át a felsőfokú képzés intézményi elődeinek múltját.

A könyv második részének (VI–VIII. fejezet, 1848–1872) szerzője Szögi László, az ELTE levéltárának igazgatója, a témának európai hírvé szakértője, a magyar és az európai egyetemek kapcsolattörténetének kutatója, ennél fogva az összehasonlító egyetemhistória rangos művelője. Két kompetens szerzőről van tehát szó, akik a Szegedi Egyetem elődeinek múltját tudományos alaposással, nagy szakmai hozzáértéssel kutatták, mondanivalójuk emiatt érdemi és hiteles.

A könyv fontos eredménye, hogy meggyőzően bizonyítja a Szegedi Egyetem 2007-i döntésének helyességét, miszerint az egyetem alapítási dátumát 1581-re, az első elődjének tekintett Báthory-féle akadémia alapítási évére vezeti vissza. A nagyhírű Bolognai Egyetem végleges, 1088-as alapítása dátumának megállapítása az 1880-as években ugyancsak utólagosan történt meg. S a mai Pécsi Tudományegyetem 1367-es megalapítási évét hasonlóképpen, utólag, a 20. század második felében fogadták el.

Az elmúlt években ugyanis vita kerekedett arról, hogy kimutatható-e, a kolozsvári jezsuita akadémia és a Szegedi Egyetem közötti intézményes vagy szellemi kontinuitás. A probléma gyökere a Báthory alapította iskola jellegének eltérő megítélésében van. A képzési hagyomány folytonosságát vitatók a kolozsvári jezsuita kollégiumon belül működő felsőoktatási tagozat elismeréséig mennek, de tagadják annak egyetemi mivoltát. Varga Júlia az első fejezetben (A Báthory-egyetem 1581–1605) elsősorban az intézmény egyetemi jellegének kritériumaival foglalkozik az oktatás- és intézménytörténeten keresztül. Bemutatja a reformáció és a katolikus megújulás küzdelme nyomán átalakuló európai felsőoktatási rendszert, és ebbe a folyamatba illeszti a kolozsvári iskolaalapítást is. Eszerint az erdélyi egyetemi gondolat összefüggésben áll az ottani, kisebbségbe került katolicizmus megerősítésével, melyet a fejedelem, Báthory István – többek között – a jezsuiták oktató tevékenységének előmozdításával kívánt elérni. Így született meg a Szeged által is föl vállalt kolozsvári hagyomány, melynek alapja az erdélyi egyetemi eszme, s amely először a Báthory-féle iskolában öltött testet. A téma objektív feldolgozásához szükséges szakirodalom beépítésével és új források bevonásával a szerző meggyőzően cáfolja a hagyományvállalást értelmetlen óskeresésnek aposztrofáló legfontosabb kifogásait. Így a fundációs levél hiányát firtató érvet. A „Függelékben” közölt forrás (A kolozsvári jezsuita egyetem végleges alapítólevele. Vilno, 1581. május 12. 281.) a bizonyíték, hogy van alapító oklevél, amelyben Báthory István kettős alapítást tesz: egy de facto már 1579 óta létező collegium utólagos de iure megerősítéséről, és a kétkarú (bölcseleti és hittudományi fakultással rendelkező) jezsuita egyetem (academia) de iure fölállításáról intézkedett. A szerző tehát jogosan állapíthatja meg, hogy az uralkodó szándéka szerinti egyetemalapítás megtörtént és de facto megkezdődött az academia megszervezése, a felsőfokú oktatás fokozatos beindítása. 1585-ben beindult a Facultas Artium teljes működése, miután a király utasította az *Academiát*: kezdjék el az egyetemi kurzusok tanítását.

Igaz, nincs pápai megerősítés, de ilyennel a korabeli nagyszombati és a kassai egyetem sem rendelkezett. Varga Júlia problémaérzékenyen mutat rá a lényegre, hogy ti. az újkori katolikus egyetemek működésénél a pápai bulla kizárólagos legitimáló ereje már a múlté, s kiadása inkább formális tudomásulvételt jelent. Báthory szuverén uralkodóként közli elhatározását az egyetem létrehozásáról, hasonlóan a kor európai uralkodóinak szokásához, s megígéri: alapításának szentesítését szorgalmazni fogja a Szentszéknél, hogy a kollégium minden tekintetben bírja egy valódi egyetem kiváltságait. Ilyen kiváltságnak számított a tudományos

fokozatok odaítélésének joga, mellyel Báthory kifejezetten a tanintézet egyetemi rangjának biztosítása céljából ruházta föl az akadémiát.

A könyvben nyomon követhető a tanszékek kialakulása, számuk a 16. század végén három. Ezek egyetemi tanszékek professzorokkal, tanári karral, jól felszerelt könyvtárral, amelyek az egyetemi lényegtől elválaszthatatlan tudományos színvonalat garantáltak. Könyvtárunk a század végén 1500 kötetre rúgott, ami a 18. századra 6000-re bővült, egész Erdélyben párját ritkítva. A rend Európa minden részéből nagy tudású tanárokat küldött Kolozsvárra. A kollégium első rektora a lengyel Jakob Wujek, aki a Biblia lengyelre fordításával megteremtette a lengyel irodalmi nyelvet. Kiváló professzorai közé tartozott a nagy tudású magyar polihisztor Szántó (Arator) István is.

A könyv további fejezetei az eredeti alapítás egymásból kinövő utódintézményeit mutatják be. Különböző vallási villongások, és a 15 éves háború politikai és katonai küzdelmei gyakran szakították meg az oktatást. A Báthory-egyetem alig két évtizedig állt fenn, ezalatt többször (pl.1588-ban) kiűzték a városból, mígnem az 1605-i kiűzetés után 93 éves kényszerzünet következett. Ilyen körülmények között az akadémia szervezeti élete és képzési tevékenysége természetesen nem érhetett el a klasszikus egyetemek színvonalát.

Kolozsmonostoron 1618-tól megint elkezdődött a jezsuita tanítás, de csak középfokon. Ez a gimnázium költözött be 1659-ben a török portyázások miatt Kolozsvárra. 1690-ben a Habsburgok kezére jutott Erdély, ami előnyös fordulatot hozott az iskola történetében: a jezsuiták visszakapták birtokaikat, s új épületeket kaptak. Jogosan állapítja meg szerzőnk, hogy a jezsuiták a gimnázium révén megőrizték és fenntartották a katolikus oktatás folytonosságát, amely lehetővé tette a kolozsvári akadémia újraindítását 1698-ban. Vagyis, a jezsuita középiskola lett a kapocs az 1605-ben megszűnt egykori Báthory-egyetem és az 1698-tól újra működő akadémia között. (Más európai egyetemek esetében is vannak középiskolai – gimnáziumi – szintű korszakok.) Innen kezdve 1848-ig folyamatos az oktatás, de többszöri belső átalakulással. Varga Júlia avatott kezekkel visz bennünket végig ezen az átalakulási folyamaton, amelynek során 3 felsőszintű intézmény szökken szárba egymást követve ugyanazon alma mater iskolai utódjaként. Az értő bemutatás tisztázza, hogy a jezsuita tanintézetnek különböző fejlődési fokozatai voltak, amelyeken át jutott, hosszabb-rövidebb idő alatt, az egyetemi rangig. A felsőfokú oktatásban beállott szakadásnak vannak európai párhuzamai (pl. Pécs, Vilna).

A kolozsvári jezsuita akadémia (1698–1773) universitasként hirdette meg a felsőfokú képzés beindítását. Források bizonyítják, hogy a rend az új iskolát a régi egyetem utódjának tartotta, a jogfolytonosságot magától értetődően vállalták. A magyar és az erdélyi köztudatban, de még a császári udvarban is elevenen élt a Báthory-egyetem emléke. Lipót király 1660-ban, a kassai egyetem megalapításakor a kolozsvári egyetemre hivatkozik, mint példára, s azt a Báthory által is adományozott privilégiumokkal ruházta föl.

Az új kolozsvári akadémia hivatalosan két fakultással, bölcsészettel és teológiaival rendelkezett, a gyakorlatban azonban csak egy, a bölcsészeti épült ki teljesen, mert a teológiaiit visszafejlesztették. Erdély speciális helyzete tükröződött ebben a szervezeti fogvatékosságban: a erős protestáns környezetben a rend nem erőltette a papképzést, helyette a világi (filozófiai) képzésre helyezte a hangsúlyt. 5 professzort állítottak be a logika, fizika, metafizika, matézis (algebra) és az etika oktatására.

Mély változás következett be a 18. század közepén. Ezt a szerző a felvilágosult abszolutizmus modernizációs törekvéseivel magyarázza, s a szervezeti meg tartalmi megújulást a korba ágyazva tárgyalja. Mária Terézia birodalmi egyetemre emelte az akadémiát, és engedte neki az universitas cím használatát, miközben egy felekezeti állami egyetemet akart létrehozni, fölöslegessé téve ezzel a protestánsok külföldi egyetemre járását. Ezen politika indokaként azt olvashatjuk a könyvben, hogy Bécs a szükséges átalakulás garanciáját az államosításban látta. Ezért az állam a protestánsok számára is engedélyezett egy felekezeti egyetemet, de az a száz evangélikusok és a magyar kálvinisták közötti ellentét miatt nem jött létre. Helyette az uralkodónak a jezsuita akadémia teljes, négy fakultású, klasszikus szerkezetű universitassá fejlesztését javasolták. Mária Terézia az új állami elképzeléseknek megfelelően el is rendelte a kolozsvári akadémia fejlesztését, de eredményre nem vezetett, mert időközben (1773) a pápa föloszlatta a jezsuita szerzetes rendet. Elődintézményünk történetében itt újabb átalakulás következett. A rend föloszlatásával a kolozsvári akadémia jezsuita jellege ugyan megszűnt, de a tanintézet nem szüntette be működését. Az addig működő filozófiai és teológiai kar mellé Mária Terézia 1774-ben elrendelte a jogi fakultás, majd 1775-ben az orvosképzés beindítását. Mivel az állam még nem tudta saját apparátusával megoldani az intézmény tanári ellátását, az uralkodónő a piaristákat kérte fel az egyetem irányítására. A szerző pontos adatokat közölve és precíz okfejtéssel vázolja föl a másik nagy katolikus tanító rend 1776-tól tett oktatási erőfeszítéseit: a reál tárgyak bevezetését, a karok fölfejlesztését. A bölcsészeti 5, a jogi 3, az orvosi 1, s a teológiai 4 tanszékkal működött. Nem rajtuk múlt a korszerűsítés kudarca. A könyvben az a tanulság fogalmazódott meg, hogy az oktatás irányítását magának követelő állami tervezés szándékán hiúsult meg az egyetemi kezdemény Magyarország második tartósan fennálló teljes universitassá fejlesztése. II. József ugyanis minden országának csak egy egyetemet engedélyezett, és az eredetileg jezsuita alapítású kisegyetemeket 1784-ben lefokozta akadémiai líceumi (főiskolai) rangra. A kolozsvári mellett ez lett a sorsa az olasz és grúz jezsuita egyetemeknek is. Így a többre hivatott régi kolozsvári tanintézmény betagozódott a királyi akadémiai rendszerbe: nyilvános katolikus iskolává lett. Három fakultása működött, a bölcsészeti a piaristák, a jogi világiak irányították, míg az orvos-sebészeti képzés lényegében önállósodott, s tanszékei szervezetenként saját intézetbe tömörültek. A királyi főigazgató közös személye egységbe foglalta a karokat. Az egyes karok ténykedéséről külön-külön ejt szót a szerző, bemutatva a tanszékeket, az oktatás tárgyait, kiemelkedő tanárait. Táblázatba foglalja a líceum diáklétszámát 1785-től 1847-ig évenként és karonként. A – magyarországiakkal összevetve is – viszonylag magas és stabil létszám jelzi a tanintézet régi hagyományait, jogászképzésben pedig az országos elsőséget. Statisztikai táblázat tájékoztat a líceumi diákok európai egyetemeken folytatott tanulmányairól, amely alapján intenzív peregrinációról lehet beszélni.

A számszerű adatok és a képzés terjedelme alapján elmondható, hogy a líceum 1848-ig Erdély legnagyobb főiskolájává fejlődött, élvezte az állami fejlesztések előnyeit, és ezért kulturális szerepe és jelentősége sokrétűbb volt a szűkebb Magyarország kerületi jogakadémiaihoz képest. A kolozsvári felsőoktatás mind az egyetemi, mind a líceumi korszakában jelentős szerepet játszott a korabeli román és szász értelmiség kinevelésében is.

Szögi László két fejezetben a kolozsvári felsőoktatás 1848–1872 közötti történetét tekinti át. A szélesebb közvélemény számára minden bizonnyal érdekes újdonságot jelent az 1848-ban született egyetemalapítási tervek ismertetése. Pályázatba (Salamon József református

kollégiumi tanár részéről), önálló javaslatba (Szász Károly matematika professzor részéről) foglalt tervekről értesülhetünk, melyek a kolozsvári „középponti főiskola”, illetve a berlini egyetem mintájára létesítendő „erdélyi egyetem” koncepcióját tartalmazták. A legismertebb talán Jedlik Ányos tervezete, melyet a Helytartótanács kért tőle a királyi jogakadémiák fejlesztése ügyében. Ő jogakadémia helyett egyetem létesítését javasolta Kolozsvárra, Zágrábra, Kassára és Pécsre. Egyikből sem lett semmi, mert a harci események és az osztrák önkényuralom elsodorták őket. A kolozsvári állami fenntartású tanintézetben 1849 után már nem kezdődött újra a jogászképzés, azt 1851-ben Nagyszébenbe helyezték át. Kolozsvár magyar kulturális központ jellegét ez időben az 1859-ben alakult Erdélyi Múzeum Egylet biztosította, amely szellemi és anyagi támaszt adott az újabb egyetemalapítási mozgalomnak. 1849 őszén a Kolozsvári Akadémiai Líceumból csak az Orvos-Sebészi Tanintézet maradt meg, az intézmény többi része megszűnt (jogi fakultás) vagy beolvadt a gimnáziumba (bölcészet). Ekkor a kolozsvári felsőoktatás hagyományát és folyamatosságát az egykori orvosi kar intézete tartotta fenn, alapját képezve a megszervezendő új Kolozsvári Tudományegyetem egyik fakultásának. Az 1863-ban ismét megnyitott Kolozsvári Jogakadémia jelentette a másik szervezeti feltételét az új egyetem megalapításának. A két tanintézet Eötvös József miniszter felszólítására, 1868-ban tett javaslatot a saját alma materük egyetemi karokká fejlesztéséről. Ekkorra már eldöntött tény volt az egyetem létrehozása, de meg kellett várni az országgyűlés döntését. Ez 1872. október 2-án következett be, s rá tíz napra Ferenc József szentesítette az 1872-évi XIX. törvénycikket.

Báthory István 1581-es alapítása után 291 évvel Kolozsvárott valóban létre jött Erdély hivatalosan elismert tudományegyeteme. Ez nyert ideiglenes elhelyezést 1921-ben Szegeden. Ennek ünnepeltük tavaly a 90. évfordulóját.

Marjanucz László